

OTA-ONA QARAMOG'IDAN MAHRUM BO'LGAN BOLALARNING IJTIMOYIY - PSIXOLOGOK XUSUSIYATLARI

Usmon Iskandarovich

Annotatsiya: *Ushbu maqola ijtimoiy muassasalarda joylashtirilgan bolalar: yetim bolalar, ota- ona qaramog'isiz qolgan bolalarni ijtimoiy himoyalash masalalari va ularning ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.*

Kalit so'zlar: *yetim bolalar, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar, ijtimoiy himoya, institutsional muassasa, mehribonlik uylari, ijtimoiylashuv, bolalar muassasalari, ijtimoiy moslashuv*

Аннотация: *В данной статье содержится информация о вопросах социальной защиты детей, помещенных в социальные учреждения: детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, и их социально-психологических особенностях.*

Ключевые слова: *дети-сироты, дети, оставшиеся без попечения родителей, социальная защита, институциональное учреждение, детские дома, социализация, детские учреждения, социальная адаптация.*

KIRISH

Har qanday davlatning ijtimoiy siyosatining ajralmas qismi bu yetimlik muammosini hal qilishdir. Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya qabul qilingandan so'ng, birinchi navbatda, muammoning dastlabki bosqichida yordam ko'rsatish avvalo bolaning oilaviy muhitda yashash va o'sish huquqini ta'minlash, oilani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Birlashgan Millatlar tashkilotining ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, urushlar, tabiiy ofatlar, talofatlar, ijtimoiy xolatlar, iqtisodiy muammolar kabi tobora keng tarqalgan global voqealar dunyodagi yetim soniga katta ta'sir etgan holda, 2015-yilda ularning soni 140 milliondan oshib ketganligini ko'rishimiz mumkin.

Dastavval, islom, fiqh adabiyotlariga ko'ra, balog'atga yetguncha otasidan ayrilgan bolalarni tasvirlash uchun "yetim" atamasi qo'llangan. Holbuki, zamonaviy xalqaro adabiyotlarda ham "yetim" atamasi 18 yoshga yetmasdan ota-onasidan bir yoki ikkalasini ham yo'qotgan bolalarga nisbatan ishlatiladi.

Jahon aholisining 2,2 milliarddan 7,6 qismi bolalardan iborat ekanligini hisobga olsak, dunyodagi bolalar umumiy sonining 6.5% yetim deb taxmin qilinadi; va afsuski, bu raqam yuqorida aytilgan sabablarga ko'ra yanada ortib bormoqda.

Dunyo bo'ylab katta qiyinchiliklar mavjudligiga qaramay, UNICEF xodimlari har bir bolaning ovqatlanish, tabiiy ofatlardan va zo'rvonliklardan himoya qilinish va tenglik huquqlarini amalga oshirish uchun ishlaydi. UNICEF va global sherikchilikdagi

ko'plab tashkilotlar yetim bolalarni ota-onasidan birini yoki ikkalasini har qanday o'lim tufayli yo'qotgan 18 yoshga to'lmagan bolani aniqlab kelmoqdalar.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi hukumati ham yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni ijtimoiy muhofazasini yaxshilash bo'yicha turli tadbirlarni amalga oshirmoqda. Faqat 2019 yilda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tashabbusi bilan ikkita asosiy hujjat qabul qilindi: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11- fevraldagi "Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-4185-sonli qarori

va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30 sentyabrdagi 824-sonli qarori "Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirishning muqobil shakllarini tanlash, oila institutini mustahkamlash hamda ijtimoiy yetimlikning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarorlar qabul qilingan.

Ushbu maqolada ijtimoiy muasasalarga joylashtirilgan bolalarning ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqidagi bilimlar yoritib berilgan. Darhaqiqat bunday bolalarni ijtimoiy psixologik xususiyatlari nihoyatda xilma-xil va o'ziga xosdir. Psixologlar va pedagoglar ma'lumotlariga ko'ra, bolalar uylarida, mehribonlik uylarida, internat, singari va boshqa ko'plab bunday boshpanalar bolaning asosiy ehtiyojlarini qondirmaydi, ba'zan bu uning jismoniy va aqliy rivojlanishining buzilishiga aylanishi mumkin degan fikrni ilgari surishadi. Bularning barchasi bolaning identifikatsiyasini shakllantirish jarayonida salbiy oqibatlariga olib keladi. Birinchi navbatda, bunday bolalar mustaqil hayotga to'g'ridan to'g'ri tatbiq etilishini, va hatto o'z oilalarida yashash, hordiq chiqarishda ham qiyinchiliklarga duch kelishi mumkinligini ko'rishimiz mumkin.

P.D.Pavlek va M.Y.Rudneva sigari olimlar bunday bolaning portretini tashkil etishga yordam beradigan bolalar uylarida yashadigan bolalarning shaxsiy xususiyatlarini ajratib o'tishgan:

1. Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy holati: ular ota-onalardan mahrum bo'lgan bolalardir. Bundan tashqari ular to'liq psixologik va hissiy qo'llab-quvvatlanmaydilar va ota-onalardan to'g'ri xulq-atvorni ko'rmaydilar. Ularning xatti-harakatlari shartli ravishda rasmiy qabul qilingan normalarga qaratilgan. Bularning barchasi ularning umumiy rivojlanishiga salbiy ta'sir qilmasdan qolmaydi.

2. Yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar ko'pincha jismoniy va aqliy rivojlanishda og'ishlar kuzatiladi, va bu irsiy omillarning oqibatlari bo'lishi ham mumkin. Bunga aqlning past darajasi, nutqni rivojlantirish va umuman shaxsiy rivojlanish muammolari kiradi.

3. Yetim va ota-ona qaramog'siz qolgan bolalar ota-onalar mehri yo'qligi tufayli, atrofdagi odamlar tomonidan tan oldirish qobiliyati kam rivojlanadi. Bunday bolalar ruhiy noqulayliklarga ega bo'lishadi, ular o'zlarini keraksiz his qilishadi. Xususan,

mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida tengdosh va kattalar bilan aloqa qilish ko'nikmalari sekin shakllanadi.

4.Oiladan tashqarida yashovchi bolalar o'zlarini qabul qilishi qiyinroq kechadi, shuning uchun o'zlarini ijtimoiy muhitda tasdiqlash uchun ular ko'pincha kuch, tajovuzlardan foydalanadilar, ularning xatti-harakatlari ko'pincha o'ziga xosdir. Bunday bolalar xatti-harakatlarida axloqiy me'yorlarini deyarli hisobga olmaydilar, ular ko'pincha jamiyatdagi huquq va majburiyatlarini tushunmaydilar. Ularning hayotiy qiyinchiliklarida, asossiz xatolarida o'zlarining ijtimoiy muhitini ayblashadi.Ushbu toifadagi bolalarning o'z kelajagini yaratishi murakkab kechadi. Jamiyatdan ajratilganlik hissi sababli, ular kelajakdagi kasbni tanlash, qarama-qarshi jinsdagi inson bilan munosabatlarni o'rnatish, o'z oilasini yaratish va kelgusida bolalarini tarbiyalashda ham qiyinchiliklarga duch keladi.

MUHOKAMA

Ijtimoiy muassasalarga joylashtirilgan bolalar ko'pincha o'z tengdoshlardan farq qiladi, ularning rivojlanishi va sog'lig'i har bir bosqichi juda salbiy xususiyatlarga boy, bu esa ular hayotining katta qismiga ya'ni ijtimoiy moslashuviga ta'sir qiladi. Ota-ona qaramog'isiz qolgan yetim bolalar va ixtisoslashtirilgan muassasalar tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy muhitga moslashish jarayonida muammolarni ajratib ko'rsatish mumkin.

P.D. Pavlek va M.Y.Rudneva quyidagi muammolarni ham sanab o'tishgan:

Muammolardan biri ularda mavjud kasalliklardir. Maxsus muassasalarda, yetimlar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar tibbiy nazoratga olinishi va tegishli tibbiy yordam ko'rsatiladi.

Keyingi muammo - uy-joy. Umuman olganda har bir bola kelgusida mustaqil hayotni o'zlari boshqarish va o'z oilalarini qurishni boshlashlari kerak. Davlat qurilishi tashkilotlari bunday bolalarga doimo ular kutganidek, yodam ko'rsatavermaydi. Bu yetimlar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarning ahvolini yomonlashtiradi. Bundan tashqari, vasiylik va vasiylik organlari fuqarolarning ushbu toifasi uchun yashash joylarini ta'minlash majburiyatlarini to'liq bajarmaydi.

Yana bir muammo - bu tarbiyalanuvchilarning shaxs xususiyatlariga mos keladigan va jamiyat talablariga javob beradigan faoliyat sohasini tanlash muammosi. Bundan tashqari oliy o'quv yurtlarini kiritishning murakkabligi tufayli bandlik muammosi yuzaga keladi. Har bir yosh bosqichi va ular orasidagi o'tish davrida sodir bo'ladigan psixologik o'zgarishlar shakllanishi va ma'lum bir bosqichda o'qitish va ta'limning natijasi bo'lgan yetakchi faoliyatni belgilash ham bir muncha murakkab kechadi.

Ota-ona qaramog'isiz qolgan yetim bolalar holati jamiyatning holatiga ta'sir qiladi. Tajovuz, g'azab, qayg'u, asabiylashish, tan olinmaslik, ishonchsizlik va boshqa o'ziga xos xatti-harakatlar bularning barchasi bolalarni keyinchalik jamiyatdagi huquqiy, axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy normalarni buzishga undashi mumkin.

Ajratilgan muammolar yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar, maxsus muassasalarda, quyidagi sohalarni o'z ichiga olgan faoliyatlarni tashkil qilish orqali hal qilinishi mumkin:

- ☒ Tibbiy yordam;
- ☒ Ijtimoiy-yuridik maslahatlar;
- ☒ Kasbiy yo'naltirish;
- ☒ Ijtimoiy-psixologik konsalting;
- ☒ Ijtimoiy va pedagogik yordam.

Yetimlarni ijtimoiylashtirishda qiyinchiliklar. Umuman, sotsializatsiya jarayonida uchta vazifalar hal qilinishi lozim: moslashish, avtomatlashtirish, shaxsiyatni faollashtirish. Ushbu vazifalarni hal qilish bolalar yashab turgan muhitning tashqi va ichki omillarga sezilarli darajada bog'liq hisoblanadi.

Ta'kidlash joizki, bolalar uyida yashash rejimi qattiq tartibga solinadi (qachon turish, o'ynash, o'rganish, yurish, uxlash va hakoza), bolaning individual xususiyatlarinig yuzaga chiqishi qiyin kechadi, kamdan kam hollarda, to'shakning ko'rinishi bola xohishiga ko'ra bezatilishi yoki har bir bolaning shaxsiy buyumlari(kiyim-kechak,poyabzal,kitob daftar va hakoza.) boshqa shu kabi anjomlari mavjud bo'lsa-da bu yerni ular o'zlari uchun "shaxsiy makon" deb hisoblashlari mushkul.

Bolalar uyidagi hayot majburiy oshkoralikni so'raydi. Bolalar o'zlarining fiziologik va psixologik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan ichki qiyinchiliklarga duch kelishishi mumkin.

Bunday qiyinchiliklarni qisman bo'lsa-da bartaraf qilish uchun ijtimoiylashtirishning quyidagi bosqichlarini amalga oshirish mumkin.

Ijtimoiylashtirishdagi qiyinchiliklarni yengish mezonlari:

- ☒ -Ijtimoiy moslashuv - mavjud munosabatlar tizimiga moslashish qobiliyatini shakllantirish;
- ☒ -Salbiy ijtimoiy ta'sirlarni kamaytirish va bolalarning individual sifatlarini saqlash;
- ☒ -Rivojlanayotgan qiyin vaziyatlarda (ijtimoiy faoliyat), o'zini o'zi ta'kidlash qobiliyatini rivojlantirish;

Yuqoridagi mezonlar bolalarni ijtimoiy moslashitirish yoki qaysidir ma'noda ijtimoiylashtirishga ko'maklashadi.Bundan tashqari mazkur qiyinchiliklarni bartaraf qilish maxsus muassasalar xususan, mehribonlik uylari, maxsus insititutsional musassalar qolaversa, Sos bolalar mahallari tashkiloti kabilar zimmasiga ham yuklatilgan.

Umuman olganda, to'liq ijtimoiy moslashuv fiziologik, iqtisodiy, pedagogik, psixologik va professional moslashuvni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy moslashuv bir martalik o'zgarish emasligi sababli, jarayon turli vaqtda sodir bo'ladi.

Quyida ijtimoiy moslashuvning to'rtta sifatli bosqichlari sanab o'tilgan:

1. birinchi (boshlang'ich) bosqichda, moslashuvchan individ hisoblanib faqat xatti-harakatlar bilan qoidalariga amal qiladi, ammo jamiyatning ichki qiymatlari tizimi tan olinmaydi;

2. ikkinchi bosqichda (bag'rikenglik), ijtimoiy muhit va shaxs bir-birlariga nisbatan xatti-harakatlarining chambarchas bog'liqligi va standartlari mavjudligini tan oladi;

3. uchinchi bosqich - bu o'zaro imtiyozlar bilan bog'liq: shaxs mavjud tizimni tan oladi va qabul qiladi, bunda individ jamiyatning ayrim qadriyatlarini tan olmaydi;

4. to'rtinchi bosqich - bu to'liq moslashish, shaxs avvalgi rasm rusmlar va qadriyatlarni qabul qiladi. Bir so'z bilan aytganda "Assimilyatsiya" desak mubolag'a bo'lmaydi.

Shunday qilib, ijtimoiy moslashuv bu shaxsning ijtimoiy moslashishi jarayoni demakdir, bu uning tarkibiy funktsiyalarini o'z ichiga olgan ba'zi bir qonuniyat va vazifalarini amalga oshirish bilan belgilanadi. Xususan, atrofdagi voqelikni yetarli his qilish; munosabatlar va boshqalar bilan muloqot qilish tizimi; ishlash, o'rganish, dam olish va dam olish qobiliyati; oiladagi va jamoadagi o'z-o'zini xurmat qilish va aloqa qilish qobiliyati va bundan tashqari boshqalarning ro'liga muvofiq xatti-harakatlarning o'zgaruvchanligi kabilar bilan amalga oshiriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, oila har bir bolaning normal rivojlanishining eng muhim shartidir. Bolalarni sevadigan va ularga g'amxo'rlik qiladigan, doimiy bog'lanish imkoniyati bilan ishonchli va barqaror dunyo namunalarini beradigan maskan ham bevosita oila hisoblanadi. Butun dunyo, mahalliy tadqiqotlarga ko'ra, bolaning ota-ona homiyligi ostidagi ya'ni oiladagi hayoti uning barcha sohalarda rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari esa ulardan tubdan farq qiladi. Xususan, mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining psixologik portretining quyidagi xususiyatlari mavjudligini ko'rishimiz mumkin: yolg'izlik, zaiflik va zaiflik majmuasi, shakllanmagan "menkontseptsiya", passivlik, tajovuzkorlik, o'zini past baholash, ijtimoiy moslashuv va qaramlik. Bolalar uyida tarbiyalangan bolalarning hissiy sohasi har qanday odam bilan qoniqarli yaqin hissiy munosabatlarning yo'qligi, ruhiy stress belgilari, nevrotik tendentsiyalar va xavotirning ortishi bilan tavsiflanadi. Shuning uchun ham bunday bolalarning jamiyatga qo'shilishi ya'ni ijtimoiylashuv jarayoni murakkab kechadi. Ularni hal qilish va muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun, sotsializatsiya jarayonida uchta vazifalar hal qilinishi lozim: moslashish, avtomatlashtirish, shaxsiyatni faollashtirish. Ushbu vazifalarni hal qilish bolalar yashab turgan muhitning tashqi va ichki omillarga sezilarli darajada bog'liq hisoblanadi. Har bir shaxs mustaqil hayotda, ijtimoiy me'yorlar bilan bog'liq bo'lgan masalalarni, ijtimoiy muhitini va o'ziga bo'lgan munosabatlarini o'zgartirishi lozim. Umuman olganda, to'liq ijtimoiy moslashuv fiziologik, iqtisodiy, pedagogik, psixologik va professional moslashuvni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy moslashuv bir martalik o'zgarish emasligi sababli, jarayon turli vaqtda sodir

bo'ladi. Shuning uchun ham ijtimoiy moslashuv jarayonini yuqorida sanab o'tilgan mezonlar asosida bosqichma-bosqich amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 11.02.2019 yildagi PQ-4185-son "Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to'g'risida" 2016-yil 12-avgustdagi 263-son qarori
3. Ребенок в приемной семье. Проблемы воспитания. / Журнал Детский дом № 13 (апрель 2004 г.)
4. Orphans, UNICEF, <https://www.unicef.org/media/orphans>
5. Every child needs the love of family, GlobalChild Advocates, <https://globalchildadvocates.org/socialorphans>
6. Kuznetsova L.P. Asosiy ijtimoiy ish texnologiyalari: tadqiqotlar. Qo'lda / l.p. Kuznetsova. Vladivostok: DVG Tning nashriyoti, 2002 yil.
7. Pavlek P.D. Aholining turli guruhlar bilan ijtimoiy ish texnologiyalari: tadqiqotlar. Qo'llanma / P.D. Pavlenok, M.Ya. Rudneva. M.: Infra-M, 2009.
8. Kon I. Erta yoshlar psixologiyasi. - M., 1989 y
9. SOS Детские деревни. Руководство по организационной работе в SOS Детских деревнях. 1 августа 2003 г. Изд-во Контин. Офис по ЦВЕ, СНГ, странам Балтии. Анализ опыта организационной сопровождения замещающих семей на примере детских деревень SOS. М. : Спутник, 2011. 3